

معرفی کتاب

تاریخ قم

حسن بن محمد اشعری قمی (از اعلام قرن چهارم هجری). مترجم: تاج الدین حسن خطیب بن عبدالملک قمی (در ۸۰۵ یا ۸۰۶ ق). تحقیق محمدرضا انصاری قمی. کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره). قم. چاپ اول. ۱۳۸۵ ش/ ۱۴۲۷ ق/ ۲۰۰۶ م. ۱۰۶۹ صفحه.

این کتاب که به شماره «۹» از سری مرکز قم شناسی کتابخانه مرعشی قم به تازگی منتشر شده است. به مراتب بهتر از چاپ بسیار آشفته انتشارات زائر قم است که چندین ماه قبل منتشر شد (شماره ۵ و ۶ گزارش میراث، صص ۳۳-۳۴).

چنانکه می‌دانیم نخستین چاپ از این کتاب ارجمند به تصحیح مرحوم سید جلال الدین طهرانی در ۱۳۱۳ ش منتشر شده بود. و البته چاپ حاضر مزایای فراوانی بر چاپ طهرانی هم دارد. محقق، نسخه کهنه کتابخانه ملی ایران (شماره ۲۴۷۲) مورخ ۸۳۷ هجری را که به خط فرزند مترجم است و مضبوطترین دستنویس کتاب، اساس و اصل قرارداد داده و تا حد ممکن ویژگی‌های جانبی و فرعی (رسم الخط و...) را هم وارد متن کرده (کاری بس پسندیده). آنگاه نتیجه مقابله با دو نسخه خطی (۲ دستنویس شماره ۱۲۴۰۴ و ۷۲۱۶ کتابخانه مرعشی) و چاپ طهرانی (به همراه حواشی استاد شبیری زنجانی که در اختیار مصحح بوده) را به عنوان نسخه بدل آورده است. روش کار خوشبختانه علمی است و به جز ارائه متنی قابل اطمینان، تحقیق کار هم شایان توجه است.

یعنی اینکه حوادث و رویدادهای تاریخی منبع یابی (منابع دست اول) و اعلام و اماکن جغرافیایی بررسی شده است.

در مقدمه ۸۲ صفحه‌ای اثر، کلیاتی درباره شهر قم آمده که مفید و سودمند است و دارای مطالب بعضاً تازه. از صفحه ۴۳ تا ۶۰ درباره تاریخ قم و منابع و ویژگی هایش و ترجمه آن (کتاب مورد بحث) سخن رفته و آنگاه نسخه‌های خطی کتاب و روش کار ذکر شده است به همراه نمونه عکس دستنویس‌ها.

متن (که از عدد ۱ شماره صفحه خورده است) ۸۵۱ صفحه دارد و تعلیقه‌ها و توضیحات و نسخه بدل‌ها در پاورقی آمده. اما فهرس ۴۱ گانه کار که در صص ۱۰۶۹-۸۵۳ آمده.

تاریخ قم

تألیف

حسن بن محمد بن حسن بن سائب بن مالک اشعری قمی

۳۷۸ ق

ترجمه

تاج الدین حسن بن محمد الدین علی بن حسن بن عبدالملک قمی

۸۰۵-۸۰۶ ق

تحقیق

محمدرضا انصاری قمی

بسیار بر ارزش کار افزوده و شامل مواردی از قبیل ذیل است:

نام‌ها و اعلام، سرزمین‌ها و مناطق، حوادث و وقایع تاریخی، آیات، شعر، ضرب‌المثل، القاب و مناصب، دین و مذهب، فرقه‌ها و اقوام، شاعران، رستاق‌های قم، طسوج‌های قم، منطقه، محله، کوچه، راه و خیابان‌های قم، مساجد و مدارس قم، میدان‌های قم، آسیاهای قم، امام زاده‌ها، بقاع متبرکه و قبرستانهای قم، خاندانهای قم، اشیاء و مقادیر، حیوانات، اصطلاحات دیوانی، گیاهها، لهجه و زبان اهل قم و واژگان فارسی کهن، نقیبان و داعیان، احادیث، منابع تاریخ قم، مراجع تحقیق تاریخ قم و فهرست موضوعی.

کفایة الاصول

الشیخ محمد کاظم الاخوند الخراسانی (م ۱۳۲۹ ق). تحقیق الشیخ عباس علی الزارعی السبزواری. مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين بقم المشرفة. ج ۱. الطبعة الثانية. ۱۴۲۶ هـ. ۲۹۶ صفحه؛ ج ۲. الطبعة الاولى. ۱۴۲۶ هـ. ۴۱۹ صفحه.

در مقدمه ۱۶ صفحه‌ای مصحح بر این کتاب مهم اصولی شیعی، به این موارد پرداخته شده است: علم الاصول و تطوره تاریخی، حیاة المحقق الاخوند الخراسانی، عملنا فی تحقیق الكتاب و تعلیقه، که در این بخش سوم دستنویس‌های زیر که اساس تصحیح بوده نام برده شده: نسخه مؤلف (کتابخانه مجلس شماره ۱۴۱۱۷)، نسخه شیخ عبدالرضا کفائی، نسخه کتابخانه گلپایگانی قم (شماره ۱۲۶/۳۸) و نسخه چاپی که در آن حواشی میرزا ابوالحسن مشکینی آمده، مصحح در تحقیق متن، آیات و روایات و نصوص فقهی را استخراج کرده و اقوالی را هم که به گوینده خاصی نسبت داده نشده و با عناوین «قالوا، قیل و یقال» آمده ردیابی نموده، همچنین بر جملات مبهم تعلیقه زده و تعلیقات و تقریرات تنی چند از محققان سلف را بر این متن بعضاً نقل کرده است.

در پایان هر جلد فهرس زیر دیده می‌شود: اسماء مقدسه، آیات، احادیث، فرق، اعلام، کتب و موضوعات کتاب، مقدمه و تمامی المقصد الاول (فی الاوامر) در جلد ۱ و المقصد الثاني (فی النواهی) تا پایان خاتمه در جلد ۲ آمده است.

مأخذیابی احادیث «جامع الاسرار»

سید حیدر آملی، علی نقی خدایاری، دلیل ما، قم، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۴، ۱۴۴ صفحه.

سید حیدر آملی که به نظر آقای خدایاری نخستین

صوفی تمام عیار شیعی است و از شخصیت‌های تاثیرگذار در تصوف شیعی (عصر حیات: سده هشتم هجری) در جامع الاسرار تلاش کرده تا یافته‌های عرفانی اش را با آموزه‌های دینی (شیعی) پیوند دهد.

در کتاب حاضر مؤلف سعی کرده به این پرسش‌ها پاسخ دهد که تعامل سید حیدر با احادیث چگونه بوده و از چه منابع حدیثی و به چه نحوی استفاده کرده است؛ که شامل این بخش هاست: شخصیت و زندگی آموزشی آملی، رویکرد حدیثی آملی در جامع الاسرار، دسته بندی احادیث جامع الاسرار (۱ احادیث شیعه ۲ احادیث اهل سنت ۳ احادیث خاص عرفانی)، ردیابی احادیث جامع الاسرار در متون بعدی امامیه، آملی و الکشکول، در بخش فهرست‌ها هم این موارد دیده می‌شود: فهرست آیات، فهرست روایات و فهرست منابع (که ۲۵۷ منبع است).

نوادر الاخبار فی ما یتعلق باصول الدین

المولی محسن بن مرتضی الفیض الکاشانی (م ۱۰۹۱ ق). تحقیق مهدی الانصاری القمی، دلیل ما، قم، الطبعة الاولى، ۱۳۸۴ ش/ ۱۴۲۶ ق، ۵۴۸ صفحه.

نوادر الاخبار فی ما یتعلق باصول الدین

تألیف
المجدد الکبیر
المولی محسن بن مرتضی الفیض الکاشانی
المرقوف سنة ۱۰۹۱ هـ

تحقیق
مهدی الانصاری القمی
مرکز تحقیقات و نشر اسلامی
سید حیدر آملی

در مقدمه مختصر کتاب، مصحح پس از نقل مطالبی درباره تدوین حدیث و جوامع حدیثی شیعه، جایگاه مجموعه‌هایی را که «نوادیر حدیث» نام گرفته‌اند بررسی کرده تا به کتاب مورد تحقیق (نوادیر الاخبار فیض) رسیده. آنگاه اندکی از زندگی محمد بن مرتضی معروف به مولی محسن فیض کاشانی و جایگاه علمی، عقاید، مشایخ، شاگردان و آثارش گفته. از صفحه ۲۵ متن کتاب آغاز می‌شود و تا صفحه ۴۶۷ ادامه دارد در ابواب زیر: کتاب العقل، کتاب العلم، کتاب التوحید، کتاب النبوة و الامامة، کتاب الفتن، کتاب انباء القائم علیه السلام و کتاب المعاد. از ص ۴۶۹ تا پایان کتاب هم این فهرس دیده می‌شود: فهرست آیات، فهرست احادیث قدسی، فهرست احادیث، فهرست ابواب و فصول. فهرست مصادر تحقیق.

مصحح در تصحیح این اثر از دو دستنویس و یک چاپ سنگی استفاده کرده به شرح زیر:

۱ نسخه شماره ۲۳۲۱ کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی که آن را علم الهدی، فرزند مؤلف از خط پدرش کتابت کرده.

۲ نسخه شماره ۱۸۸۸ع کتابخانه ملی در تهران.

۳ چاپ سنگی طهران به سال ۱۳۳۹ هـ.ش. نمونه تصویر نسخه مرعشی و چاپ سنگی طهران در پایان مقدمه آمده است.

کتابشناخت اخلاق اسلامی، گزارش تحلیلی میراث مکاتب اخلاق اسلامی

مهدی احمدپور، محمدتقی اسلامی، محمد عالم زاده نوری، مهدی علیزاده، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، بهار ۱۳۸۵، ۴۷۲ صفحه.

این کتاب در پنج فصل تدوین شده است:

اول) معرفی و مقایسه مکاتب‌های اخلاقی (اخلاق فلسفی، اخلاق عرفانی، اخلاق نقلی (مأثور))

دوم) مکتب اخلاق فلسفی: که شامل معرفی تفصیلی این کتاب‌هاست: الطب الروحانی، فصول منتزعة السعادة و الاسعاد فی السیرة الانسانیة، رسائل اخوان الصفاء (رساله نهم)، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق (از مسکویه رازی)، تهذیب الاخلاق، مدارج الکمال، اخلاق ناصری، لوامع الاشراف فی مکارم الاخلاق (اخلاق جلالی)

سوم) مکتب اخلاق عرفانی: شامل معرفی این موارد: اللع فی التصوف، قوت القلوب فی معامله المحبوب، سه رساله از ابو عبدالرحمن سلمی، (الاشارات و التنبیهاث (نمط

۹)، رساله قشیریة، منازل السائرین، اوصاف الاشراف، مصباح الانس بین المعقول و المشهود، رساله سیر و سلوک، بحر المعارف، تحفة الاخوان فی خصائص الفتیان، با بحث ویژه‌اش «در اخلاق فتوت و آیین جوانمردی»

چهارم) مکتب اخلاق نقلی: الف) آثار شیعه: اصول الکافی، بحار الانوار (مجلدات ۶۴ تا ۷۶) به همراه معرفی منابع بحار در تدوین این بخش، ب) اهل سنت: شعب الایمان، شجرة المعارف و الاحوال و صالح الاقوال و الاعمال، و معرفی اجمالی چند اثر دیگر، به همراه بحث ویژه در «رویکرد دعایی مناجاتی در اخلاق اسلامی»

پنجم) مکتب اخلاق تلفیقی: شامل معرفی کتب: الرعیة لحقوق الله، ادب الدنيا و الدین، الذریعة الی مکارم الشریعة، احیاء علوم الدین، الحقایق فی محاسن الاخلاق، جامع السعادات، الاخلاق (از سیّد عبداللّه شبّر)

در ذیل هر معرفی، به این موارد پرداخته می‌شود: شرح حال و آثار مولف، نسخه‌ها و چاپ‌ها، آثار وابسته، گستره موضوعات، ساختار کتاب و گزارش محتوا، روش کتاب، ادبیات کتاب و ارزیابی نهایی.

در پایان فصول دوم تا پنجم هم از کتب جای گرفته در آن فصل که به شکل تفصیلی معرفی نشده است، به اختصار نام برده می‌شود. با این که کتاب ارزشمندی است ولی در برخی بخش‌ها (مثلاً در بخش «شرح حال و آثار مولف») «نسخه‌ها و چاپ‌ها» ی آثار و نیز «آثار وابسته» قوت سایر قسمت‌ها دیده نمی‌شود.

تسلیک النفس الی حظیرة القدس

الحسن بن یوسف بن المطهر الحلی (م ۷۲۶) تحقیق فاطمة رمضانی، قم، مؤسسة الامام الصادق (ع)، الطبعة الاولى، ۱۴۲۶ هـ ق توزیع: مکتبة التوحید (قم)، ۲۶۴ صفحه.

کتابی است کلامی از علامه حلی که برای نخستین بار تصحیح و چاپ می‌شود.

کتاب را علامه پس از نهایة المرام خود و به درخواست پسرش فخرالمحققین، با بیانی ساده تألیف کرده است. بخش‌های کتاب (که «مرصد» نام گرفته است) نه تاسست به شرح زیر: فی الامور العامة، فی تقسیم الموجودات، فی البحث عن اقسام الموجودات، فی احکام الموجودات، فی اثبات واجب الوجود تعالی و صفاته، فی العدل، فی النبوة، فی الامامة، فی المعاد.

در تصحیح این اثر، از سه نسخه کتابخانه موزه بریتانیا، کتابخانه آیه الله حکیم در نجف (تصویر این دو مورد در

رویات اسناد ساوک/ فخرالدین حجازی به روایت اسناد ساوک/ سید حسین نصر به روایت خودش / گزارش سفر به ترکیه/ تحولات دو ساله کشور سعودی در میان فشار سلفی‌ها و آمریکا/ تمدن مرد سالار (گزارش سفر به ریاض ۱۱-۱۶ دی ماه ۱۳۸۳)/ گزارش سفر به اردن/ سفر به منزل جانان گزارش یک سفر کوتاه به نجف و کربلا/ تشیع اعتدالی/ نهضت ملی شدن صنعت نفت و علمای اصفهان/ گزارشی از تأسیس حوزه علمیه قم از سال ۱۳۱۳ش. بیشتر این مقالات، قبلاً در جایی چاپ نشده و بعضاً در سایت کتابخانه تاریخ اسلام عرضه شده بود.

سفرنامه مکه (دو سفرنامه از سالهای حدود ۱۲۶۰ و ۱۲۹۹ قمری)

[میرزا جلاير؛ مؤلف ناشناخته] به کوشش رسول جعفریان. دلیل ما، قم. چاپ اول. زمستان ۱۳۸۴. ۱۲۸ صفحه.

این کتاب شامل دو سفرنامه قرن سیزدهمی به مکه است به شرح زیر:
سفرنامه ارزشمندی از یکی از علما (مؤلف در آغاز، از باب تواضع خود را «اقل العلماء» نامیده) (اگر جستجویی شود، براساس سرنخ‌های پرشماری که در کتاب هست، از جمله اعلام بسیاری که مذکورند، شاید بتوان مؤلف را شناساند و یا

مرکز احیاء میراث اسلامی قم موجود است) و کتابخانه مجلس شورای اسلامی استفاده شده که البته این امکان وجود داشت که از نسخه کتابخانه سابق فخرالدین نصیری نسخه مورخ ۷۱۰ هـ که فیلم آن در دانشگاه تهران به شماره ۱۵۲۳ موجود است هم بهره برده شود (رک: مکتبه العلامه الحلی، السید عبدالعزیز الطباطبائی، صص ۱۰۷-۱۰۵ که از ۷ دست نویس اثر یاد شده است).

کتاب با مقدمه آیه الله جعفر سبحانی (به جای مقدمه مصحح) آغاز می‌شود که توضیحات مصحح همه در این بخش آمده است (از زبان مقدمه نویس). از صفحه ۱۹ تا ۲۲۹ متن کتاب و از ص ۲۳۱ تا پایان هم فهرس کتاب (آیات، احادیث و روایات، اعلام، روایات، اسماء کتب وارد شده در متن، فرق و مذاهب، مصادر تحقیق و محتویات کتاب) دیده می‌شود.

مقالات تاریخی

رسول جعفریان. دفتر سیزدهم. قم. دلیل ما، چاپ اول. تابستان ۱۳۸۴. ۵۳۰ صفحه.

مجموعه مقالات استاد رسول جعفریان است که به ابتکار و به همت همین ناشر تاکنون دوازده مجلد از آن منتشر شده بود و این یکی، تازه‌ترین آنها شامل مقالات زیر است:

کعب الاحبار و داستان کشته شدن عمر بن خطاب/ شکل‌گیری علم تاریخ در اندلس اسلامی/ تصحیح تاریخ الاسلام شمس‌الدین ذهبی در بوته تردید/ درباره کتاب التراتیب الاداریه و بستر تاریخی تألیف آن/ ایران مرکز ربع مسکون (نگاهی به نگرش جغرافیایی مسلمانان در ایران قبل و بعد از اسلام)/ نگاهی به کتاب مجمل التواریخ و القصص و اعتبار آن/ محدوده جغرافیایی سرزمین ایرانی‌ها در میانه قرن هشتم هجری [که ترجمه بخشی از مجلد سوم مسالک الابصار فی ممالک الامصار اثر شهاب الدین احمد بن فضل الله العمری است به فارسی که مربوط به مملکت ایرانی‌ها می‌شود]./ منابع تاریخ جزیره العرب در متون جغرافیایی کهن ایرانی/ چگونه آناتولی از دست صفویان رفت/ سفرنامه تحفة الحرمین/ درباره چند سفرنامه حج عربی و فارسی/ نظام نامه و پروگرام مدارس طلاب قدیمه/ حسینیه ارشاد و ساوک (نگاهی به کتاب حسینیه ارشاد به روایت اسناد ساوک)/ سهم حجت الاسلام شیخ احمد کافی در انقلاب اسلامی/ شیخ حسین لنگرانی به

دست کم تصویری شفاف‌تر از این اثر او ترسیم کرد) که در ۱۲۹۹ از نجف به مکه رفته (مطالب کتاب تا بازگشت مؤلف به نجف ادامه دارد). به نظر مصحح، مؤلف سواد چندانی نداشته و نثر او هم بسیار عامیانه است. این نوشته، از نظر فواید جغرافیایی و اطلاعاتی که از مسیر طی شده توسط مؤلف (مسیر «جبل») داده بسیار ارزشمند است؛ نیز از نظر اطلاعی که از برخورد عرب‌ها با ایرانیان در اختیار می‌گذارد و آمدن وبا در مدینه و تأثیر آن در میان کاروان حجّاج جبلی که برخی را کشته است. تک نسخه‌ای که مصحح، کتاب را براساس آن به چاپ سپرده، در کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی (قم) به شماره ۲۲۸۳ نگهداری می‌شود که قبلاً از کتب مرحوم محدث ارموی بوده است. این بخش با مقدمه‌ای در چهار صفحه آغاز می‌شود و بلافاصله متن آمده (از ص ۱۱ تا ص ۱۰۵)

سفرنامه منظوم مکه از «میرزا جلایر» نامی که گویا از دستگاه محمدشاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۶۴ ق) بوده و شرح سفر اوست به مکه که گویا برای آشنایی شاه با مشکلات سفر سروده شده به خصوص راه جبل (که آن را به مراتب سخت‌تر از راه شام معرفی می‌کند). در این منظومه پس از آمدن وصفی از مناسک حج، مقداری از حسن برخورد اهالی مکه و بی ادبی ساکنان مدینه با عجمیان سخن رفته و سپس به وصف مسیر مسی بازگشت پرداخته شده. در مقدمه سه صفحه‌ای مصحح، خلاصه مطالب مهم سفرنامه آمده و سپس نسخه منحصر به فرد اساس کار (که در کتابخانه ملی به شماره ۸۳۷ محفوظ است) معرفی شده. متن این سفرنامه از ص ۱۱۳ تا ص ۱۲۸ آمده است. در کل کار مفیدی است اگر مقداری اشتباهات چاپی در آن راه نیافته بود.

مجموعه رسائل

گروهی از نویسندگان. زائر. کنگره بزرگداشت شخصیت حضرت فاطمه معصومه علیه‌السلام و مکنات فرهنگی قم. مجموعه آثار شماره (۲). چاپ اول. ۱۳۸۴. ۳۴۸ صفحه.

در این مجموعه هشت رساله تصحیحی مرتبط با قم که برخی از آنها قبلاً در مجموعه میراث اسلامی ایران (کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی قم) چاپ شده بود یکجا عرضه شده به شرح زیر:

۱. الهدیه المرضیه الی الحضرة الرضویة

از فضل علی مهدوی قزوینی (۱۳۶۷-۱۲۹۰ ق) به تصحیح سیدعلی حسینی: که در واقع بخش مختصری از کتاب «الهدیه المرضیه» است که تاکنون چاپ نشده بوده و مصحح هم مأخذ خود را در این تصحیح ذکر نکرده است. (صص ۱۴-۵)

۲. فضائل قم

حاج شیخ محمد علی بن احمد قراجه داغی (م ۱۳۱۰ ق). تصحیح و تحقیق روح الله عباسی: که تصحیح قابل قبولی است از روی تک نسخه مرکز احیاء میراث اسلامی در قم (شماره نسخه قید نشده) (صص ۷۰-۱۵)

۳. مقابر قم

فخرالواعظین، محمد باقر حسینی خلخالی (م ۱۳۳۳ هـ.ق). به کوشش روح الله عباسی: که در واقع خاتمه کتاب «جنات ثماینه» مؤلف است که در ذکر مشاهد منوره و مقابر مقدسه بلده طیبه «دارالمؤمنین» است و خود سه بخش دارد (امام زادگان، علمای شیعه، سلاطین) و از روی نسخه منحصر به فرد آن که به شماره ۴۱۰۰ در آستان قدس رضوی محفوظ است تصحیح شده. (صص ۱۲۲-۷۱)

۴. اشعریان قم

آقا میرزا محمدعلی معلم حبیب آبادی (م ۱۳۹۶ ق) [=صاحب مکارم الاثار]. تحقیق و تعلیق: ناصر باقری بیدهندی: که از روی نسخه‌ای که در اختیار استاد حاج سید محمدعلی روضاتی بوده چاپ می‌شود. (صص ۱۵۲-۱۲۳) [در جلد ۷ مجموعه میراث اسلامی ایران چاپ شده بود].

۵. سفرنامه قم (از زنجان تا قم) (۱۳۳۵ قمری)

آیه الله سید احمد شبیری زنجانی، به کوشش سید جواد شبیری: که شرح سفر مرحوم سید احمد شبیری در جوانی است به قصد زیارت قم که از عصر ۱۳ شعبان ۱۳۳۵ ق آغاز می‌شود. و به شب ۲۲ رمضان همان سال ختم می‌شود. سفرنامه بسیار مفیدی است و مستقیماً از روی دستنویس مؤلف عرضه شده است. (صص ۲۶۵-۱۵۳) [در جلد ۹ میراث اسلامی ایران چاپ شده بود].

۶. سفرنامه قم

کامران میرزا نایب السلطنة (م ۱۳۰۷ ش/۱۳۴۷ ق). به کوشش ایرج افشار: که از روی تک نسخه‌ای که از آن آقای ماشاء الله کامرانی بوده تصحیح شده است (صص ۲۸۱-۲۶۷) [در جلد ۹ «میراث اسلامی ایران» چاپ شده بود].

۷. سفرنامه قم (۱۳۰۰)

جعفر قلی خان معین السلطان (زنده تا ۱۳۴۷ ق). به کوشش حسین متقی: که از روی تک نسخه شماره ۱۱۱۵۴ کتابخانه مرعشی قم چاپ شده. (صص ۲۹۳-۲۸۳) [در جلد ۹ «میراث اسلامی ایران» چاپ شده بود].

۸. تنزیه القمیین

العلامة الشریف ابی الحسن الفتونی العاملی (م ۱۱۳۸ هـ). تحقیق کاظم الشیخ محمدتقی الجواهری: که به شکلی

مقبول از روی نسخه شماره ۵۴۵۹ مرعشی و نیز چاپی آن (چاپ ۱۳۶۸ ق) تصحیح و عرضه شده (صص ۳۴۸-۲۹۵) و چه نیکو بود اگر در مقدمه گفته می‌شد که بسیاری از این رسائل از «میراث اسلامی ایران» (چاپ استاد رسول جعفریان - کتابخانه مرعشی) گرفته شده است.

جواد بشری

کتاب «فلسوفی یهودی از بغداد» تألیف زابینه اشمینکه و رضا پورجوادی منتشر شد

A Jewish Philosopher of Baghdad writings 'Izz al-Dawla Ibn Kammu'na (d.683/1284) and His

این کتاب که اخیراً از سوی انتشارات بریل (Brill) در لیدن منتشر شده، پژوهشی است مشترک درباره آثار و اندیشه‌های فیلسوف یهودی عزالدوله ابن کمونه که در سه فصل سامان یافته است. مؤلفان فصل اول کتاب را به مروری بر پیشینه تحقیق درباره ابن کمونه اختصاص داده و شرح احوال او را گزارش کرده و عمل و عواملی که باعث رواج اندیشه‌ها و آثار ابن کمونه در عالم اسلامی و عالم یهود شده، مورد بررسی قرار داده‌اند.

در فصل دوم آثار مؤلف از زوایای مختلف مورد پژوهش واقع شده و با ذکر بخشهایی از هر یک توضیحاتی درباره آنها داده شده است. گردآوری نسخ خطی این دانشمند از سراسر دنیا نشان از عمق تتبع و دقت مؤلفان محترم در تدوین این کتاب ارزشمند دارد. در این بخش مکاتبات مؤلف با فلاسفه‌ای چون خواجه نصیر طوسی، نجم الدین کاتبی، کمال الدین بحرانی و دیگران بررسی شده است.

در فصل سوم که مهمترین بخش این اثر است، ۹ متن از رسائل ابن کمونه تصحیح و تحقیق شده است:

۱. کلمات و جیزه مشتملة علی نکت لطیفه فی العلم و العمل
۲. اثبات المبدأ و صفاته و العمل المقرب الی الله
۳. تقریب المحجّه و تهذیب الحجّه
۴. من تعلیقات الحکیم عزالدوله ابی الرضا ابن کمونه
۵. مکاتبه با نصیرالدین طوسی
۶. مکاتبه با نجم الدین کاتبی
۷. مکاتبه با کمال الدین بحرانی
۸. مکاتبه با فخرالدین الکاشی
۹. اشعار ابن کمونه

در انتها دو ضمیمه درباره نسخه شرح تلویحات و نسخه اثبات النبوه که اجزائی از آن در کتابخانه سن پترزبورگ و مکتبه حمیدیه نگهداری می‌شده، با مقایسه با دو تصحیح دیگر از آن دو در ضمیمه اول و تصحیح جداگانه از اثبات النبوه آورده شده است. محققان این رسائل در پایان کتاب نمایه‌های مفیدی ارائه کرده‌اند.

نورالانوار

سروده رضا قلی میرزا (مجنون علیشاه) از عرفا و ادبای دوره قاجاریه به کوشش یوسف بیگ باباپور، تهران، نشر اوحدی، ۱۳۸۵، بیست و هشت + ۱۴۰ ص.

نورالانوار مثنوی عرفانی است که رضاقلی میرزا در آن به تأویل چند آیه قرآنی پرداخته، و اسرار و رموز آیات مزبور را از دیدگاه خود مشروحاً به نظم کشیده است. وی در قطعه شعر عربی که در آغاز مثنوی درج شده، موضوع را تبیین نموده و آن را تأویل آیات به وسیله اشعار، مطابق با تفسیر و اخبار معرفی کرده است. از مقدمه نورالانوار چنین مستنبط است که این اثر نخستین مثنوی است که رضا قلی میرزا سروده است. وی نظم این مثنوی را در سال ۱۳۲۱ هـ.ق آغاز کرده و یک سال بعد آن را به سرانجام رسانده است.

رضا قلی میرزا، ملقب به مجنون علیشاه، از اقطاب و مشایخ سلسله نعمت اللّهی (کوثریه) در دوره قاجار است. طبع شاعرانه داشته و «جنون» تخلص می‌کرده و افزون بر نورالانوار، مثنوی مرآت العاشقین را نیز در سال ۱۳۲۲ هـ.ق. سروده است. وی در سال ۱۳۲۷ هـ.ق در مراغه درگذشت و در مقبره میر مرحوم به خاک سپرده شد.

چاپ نورالانوار بر پایه طبع سنگی آن (تهران، ۱۳۲۲ هـ.ق) صورت گرفته است و بازنویس و ویراستار متن در مقدمه خود، نظری اجمالی بر سلسله نعمت اللّهی (کوثریه) در مراغه کرده، شرح حال موجز پیروان این سلسله را بیان نموده و مطالبی در ترجمه احوال و آثار مجنون علیشاه (رضا قلی میرزا) آورده است. نمایه‌های کتاب، مشتمل بر آیات، احادیث، اشخاص، جایها، کتابها و فهرست منابع و مأخذ مورد استفاده است.

تحقیق بیشتر در احوال مجنون علیشاه، تبیین جایگاه و پایگاه او در تاریخ تصوّف دوره قاجار، تحلیل اندیشه‌های او و بررسی محتوایی نورالانوار، از جمله کاستیهایی است که در مقدمه بازنویس متن، قابل رؤیت است.

انتشار کتابی درباره حضرت علی (ع) از سوی بنیاد تاریخ ترک از تاریخ تا علم خدانشناسی؛ حضرت علی در اعتقادات اسلامی

گردآورنده: احمد یاشار اوجاق. تعداد صفحات: ۳۰۴ وزیری، تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

این کتاب حاوی مقالاتی است که به قلم استادان تاریخ، ادبیات و الهیات از کشورهای مختلف به رشته تحریر درآمده است.

گردآورنده در مقدمه کتاب می‌نویسد: «شخصیت منحصر بفرد حضرت علی(ع) در تاریخ اسلام سبب گردیده که هر کس به نسبت درک خود درباره او تصورات و تخیلاتی داشته باشد. این موضوع باعث گردید که اندیشه تدوین چنین کتابی که دربردارنده نقطه نظرات شخصیت‌های مختلف از طیف‌های متفاوت باشد، در ذهن وی شکل بگیرد. لذا پس از بحث و تبادل نظرهای طولانی تصمیم بر آن شده درباره حضرت علی(ع) چنین کتابی نوشته شود...»

این کتاب باید بتواند جایگاه «نیمه تئولوژیک و نیمه میتولوژیک» حضرت علی به عنوان قدیسی که چنین مقامی نصیب هیچ بشری حتی رسولان خدا نشده است، را در میان پیروان فرق و مذاهب مختلف اسلامی تبیین نموده و فاکتورهای تاریخی، اعتقادی، افسانوی و حتی روانشناختی آن را بررسی نماید.

در این کتاب مقالاتی از اساتید و محققان زیر به چاپ رسیده است.

● محمد علی امیر معزی، استاد دانشگاه علوم دینی در پاریس با عنوان «یادداشت‌هایی درباره اصطلاح «دین علی» در مبانی اعتقادی شیعه»

● عبدالعزیز ساچدینا، استاد علوم دینی در دانشگاه ویرجینیا با عنوان «ولی خدا و وصی پیامبر: علی بن ابیطالب در اعتقادات شیعه دوازده امامی»

● فرهاد دفتری، استاد انستیتوی تحقیقات اسلامی لندن با عنوان «جایگاه حضرت علی در اعتقادات سنتی اسلامی»

● ایرنه ملیکوف، استاد انستیتوی ترک‌شناسی دانشگاه استراسبورگ با عنوان «الوهیت بخشیدن به مقام علی در اعتقادات علوی بکتاشی»

● ادهم روحی فیغلالی، استاد دانشکده الهیات دانشگاه موغلا با عنوان «حضرت علی در تاریخ و فرهنگ اهل سنت»

● میرم، بار آشر آریه کوفسکی، استاد زبان و ادبیات عرب در دانشگاه هربوف قدس با عنوان «آموزه‌های نصیری و

تثلیث در اعتقادات آنان بر اساس یک سند منتشر نشده تاریخی»

● الکساندر فودور، استاد دانشگاه لوراند بوداپست با عنوان «گونه‌های موسیقی شیعی در منابع عراقی»

● عصمت چتین، استاد زبان و ادبیات ترکی دانشگاه غازی آنکارا با عنوان «حضرت علی در ادبیات عامیانه ترک»

● سرپیل باغجی، استاد تاریخ هنر در دانشگاه حاجت تپه با عنوان «حضرت علی در تصاویر نسخ خطی»

● فردریک د. جونگ، استاد انستیتوی شرقشناسی دانشگاه اوترخت با عنوان «تحقیقی درباره هنرهای سمبلیک در البسه و اشیاء مورد استفاده در آیین‌های مذهبی بکتاشیها»

● م. اوغور درمان، استاد دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه مرمره استانبول با عنوان «حضرت علی در هنر خطاطی دوره عثمانی»

● گروه مطالعات و بررسی‌های رایزنی فرهنگی ج.ا.ایران آنکارا

آلبوم شاهنامه/ تصویرهای چاپ سنگی شاهنامه فردوسی، پروفیسور اولریش مارزلف و محمدهادی محمدی، نشر چیستا، تهران، ۱۳۸۴ خورشیدی.

تاکنون کارهای مختلفی بر روی شاهنامه انجام شده که هر کدام به گونه‌ای می‌تواند در شناخت این متن و تاریخچه

رابطه‌ی ما ایرانیان با این شاهکار ملیمان حاوی مطالب سودمندی باشد.

از جمله مواردی که می‌تواند در این مورد جالب توجه باشد، تصاویری است که در دستنویس‌های شاهنامه مشاهده می‌شود و می‌تواند علاوه بر شناسایی ادوار کتابت این اثر سترگ، تاریخچه‌ای از نگارگری ایرانی در اختیار ما قرار دهد. چندی پیش طرح ایجاد پایگاه اطلاعاتی دستنویس‌های مصور شاهنامه با همکاری گروه پژوهشی هنر و علوم انسانی فرهنگستان بریتانیا و دانشگاه ادینبورگ با حمایت دانشگاه کمبریج آغاز شد که قرار است طی طرحی پنج ساله نگاره‌های دستنویس‌های کهن شاهنامه را روی وب قرار دهد. در حال حاضر بخشی از این طرح محقق شده است و در صورت اتمام، منابع گردآمده در آن پاسخگوی بخش مهمی از این تحقیقات خواهد بود.

برای آشنایی رجوع شود:

<http://shahnama.caret.cam.ac.uk>

نیز طرحی مشابه توسط دانشگاه پرینستون در حال انجام است که در نشانی زیر اطلاعات بیشتری راجع به آن خواهید یافت:

<http://humanitas.princeton.edu/shahnama/start.epl>

اما اخیراً شاهد انتشار کتابی با عنوان آلبوم شاهنامه بودیم که شامل تصاویر موجود در هفت مورد از چاپ‌های سنگی مصور شاهنامه است و این باز نویدی است برای کسانی که به این دست پژوهش‌ها علاقه‌مند هستند.

اصولاً با توجه به حجم بالای شاهنامه از نظر کمی به چاپ رسانیدن آن، به شیوه سنگی کاری دشوار، توان فرسا و هزینه‌بر بوده از اینرو تعداد چاپ‌های سنگی شاهنامه بسیار کم است و بر همین اساس، چاپ‌های سنگی مصور آن باز هم کم‌تر و تلاشی که در گردآوری و مقابله آنها انجام شده قابل اعتناست اگرچه شاید هیچ تأثیری در پژوهش‌های مرتبط با متن‌شناسی شاهنامه نداشته باشد.

چاپ‌های سنگی مورد استفاده در فاصله ۱۲۶۲ تا ۱۳۲۲ هجری منتشر شده‌اند و گردآورنده تمام تصاویر موجود در هفت چاپ مذکور را به شیوه موضوعی (ارتباط تصاویر با داستان‌های شاهنامه) در کنار هم قرار داده و مشخص کرده است که صرفنظر از برخی جزئیات، تمام این چاپ‌ها به گونه‌ای، تقلید و کپی برداری از یکدیگر محسوب می‌شوند.

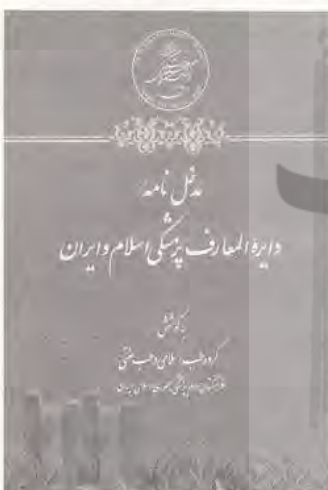
نگارنده مطلبی کوتاه راجع به تقلیدهای مورد مشاهده در برخی دستنویس‌های مصور نگاشته است؛ اینک با چاپ این کتاب مشخص می‌شود که گویا این موضوع در چاپ‌های سنگی نیز رایج بوده، پرسشی که در اینجاست می‌توان مطرح کرد، این است

که آیا چنین شباهت‌هایی حاصل تقلید مستقیم این چاپ‌ها از یکدیگر است یا اینکه این یکسانی‌ها از دستنویس‌های شاهنامه به چاپ‌های سنگی سرایت کرده؟ از آنجا که آلبوم شاهنامه فقط به بررسی چاپ‌های سنگی شاهنامه اختصاص دارد، پاسخی به این پرسش ارائه نمی‌کند.

پیش از آوردن تصاویر مرتبط با هر موضوع، توضیحی مختصر و مفید راجع به آن مجلس به قلم محمد هادی محمدی آمده که خواننده ناآشنا با شاهنامه را با موضوع آشنا می‌کند، و البته این توضیحات به گونه‌ای شامل خلاصه بخش‌هایی از شاهنامه نیز خواهد بود.

صرفنظر از قیمت بالای کتاب که حاصل کیفیت خوب چاپ و کاغذ گلاسه و قاب آن است اگرچه به زعم نگارنده لزومی به صرف اینهمه هزینه در چنین چاپ‌هایی نیست در کل اثری مطلوب و آبرومند از کار درآمده.

مدخل نامه دایرةالمعارف پزشکی اسلام و ایران، به کوشش گروه طب اسلامی و طب سنتی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۸۵.

بدیهی است که شالوده هر دانشنامه‌ای را مدخل‌های آن تشکیل می‌دهد و بالتبع یکی از مهم‌ترین مراحل تدوین دانشنامه‌ها، مرحله تحقیق، تعیین و استخراج مدخل‌ها است که صرف وقت و دقت خاصی را می‌طلبد. اخیراً شاهد انتشار مدخل نامه دایرةالمعارف پزشکی اسلام و ایران

بوده‌ایم که اگرچه ممکن است بیشتر به کار محققان آن مجموعه بیاید، اما دسترسی به اینگونه منابع از برخی جهات می‌تواند برای دیگر علاقه‌مندان نیز سودمند باشد. برای نمونه، بخشی در آن تعبیه شده که «بخش روابط درونی» نام یافته و ارتباط میان مدخل‌های دانشنامه را مشخص می‌کند. خواننده علاقه‌مند می‌تواند در این بخش، با مراجعه به عنوان هر مدخل با مهم‌ترین موضوعات مرتبط با آن آشنا شود؛ ضمن اینکه مؤلف هر مدخل به کمک آن می‌تواند دریابد که در موضوعات مرتبط با مدخل مورد نظرش چه مواردی به عنوان مدخلی مجزاً مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در نتیجه از پرداختن بیش از اندازه

بدان پرهیز خواهد کرد. چه بسا موضوعات مرتبطی که در این بخش ذکر شده، مواردی باشد که استفاده کننده هیچ سابقه ذهنی در آن موارد نداشته یا در آن مقطع زمانی ذهنش بدان سو متمایل نشده باشد و این باز هم کمکی است به استفاده کننده این دفتر.

مدخل نامه غیر از مقدمه و فهرست کتاب‌ها و منابع در سه بخش مجزاً تقسیم بندی شده است. در بخش آغازین فهرست الفبایی مدخل‌ها آورده شده؛ در بخش دوم همان مدخل‌ها به شیوه موضوعی طبقه بندی شده و در نهایت بخشی جهت روابط درونی مدخل‌ها تنظیم شده است.

گفتنی است در بخش دوم که به طبقه بندی موضوعی اختصاص یافته، هر مدخل ذیل یکی از نه موضوع کلی طبقه بندی شده. این موضوعات عبارتند از: ۱. اعلام و اشخاص ۲. کتاب‌ها و تألیفات ۳. گیاهان دارویی ۴. بیماری‌ها ۵. مفاهیم و اصطلاحات ۶. مراکز و سازمان‌ها ۷. داروها ۸. اندام‌ها ۹. ابزار کار پزشکان.

پیش از این (در سال ۱۳۸۳) شیوه نامه مرکز منتشر شده است. اینک با انتشار این مدخل نامه به تعبیری می‌توان گفت که دانشنامه مذکور وارد مرحله تألیف شده است و امیدواریم که به زودی شاهد نتیجه تلاش‌های این گروه در تدوین دانشنامه مذکور باشیم.

دانشنامه جهان اسلام (ج ۱۰): «جراید جنبه»

زیر نظر غلامعلی حداد عادل، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، تهران، ۱۳۸۵ خورشیدی.

«دانشنامه جهان اسلام» که از اسفندماه سال ۱۳۶۲ تأسیس شده است تاکنون موفق به انتشار ده جلد از مجموعه برنامه ریزی شده خود شده است و جلد اخیر که جلد دهم مجموعه را تشکیل می‌دهد، به بخشی از حرف جیم اختصاص یافته و مدخل‌های «جراید» تا «جنبه» را در بر می‌گیرد.

در مورد مدخل‌ها باید توضیح دهیم که معمولاً حجم آنها به میزان متعارف تدوین شده، اما فزونی بیش از اندازه برخی مقالات البته به تعداد معدود توجیه‌پذیر نیست؛ هرچند در دیباچه نمونه اولین مدخل (= «جراید») به تنهایی یکصد و پنجاه و یک صفحه دو ستونی با فونت ۱۲ را به خود اختصاص داده که اگر قرار بود با فونت بزرگتر و صفحه بندی عادی چاپ شود، قطعاً یک کتاب تمام عیار می‌شد؛ در حالی که اصولاً لزومی ندارد در اینگونه مجموعه‌ها به تمام جوانب یا بهتر بگوییم زوائد یک موضوع پرداخته شود. چرا که هم سرعت پیشرفت مجموعه را کم می‌کند و هم استفاده کنندگان را از دیدن مدخل‌هایی بیشتر محروم خواهد کرد.

اما از جنبه‌های جالب توجه و نقاط قوت این مجموعه، ارجاع دادن نگارش مدخل‌ها به نام‌آوران و صاحبان تخصص در زمینه همان مدخل‌ها است و همچنین استفاده از تجربیات پیشین در دیگر کشورها و بهره‌گیری از دانشنامه‌هایی که به زبان‌های غیر از فارسی تدوین شده است و این باعث می‌شود که علاوه بر احتوای هر مدخل به دستاوردهای جدید، از دانسته‌های پیشین نیز در آنها استفاده شود و در نهایت دیدی انتقادی در موضوعات حکم فرما باشد که بسیار خوب است. و البته باید این را هم بیفزائیم که سعی شده تا در این استفاده‌ها و اقتباسات استقلال مجموعه حفظ شود که بجز مواردی معدود، این امر به خوبی محقق شده است.

از دیگر محاسن این دانشنامه یکی هم این است که در تدوین مدخل‌ها چه از نظر موضوعی و چه از نظر زمانی محدوده‌ای گسترده مدنظر قرار گرفته و بسیاری از حوزه‌های مرتبط با جهان اسلام را در بر می‌گیرد. برای نمونه در مدخل‌های مرتبط با اشخاص، حتی موارد معاصر و جدید را هم مشاهده می‌کنیم.

از دیگر جنبه‌های جالب توجه این مجموعه عنایتی است که به مدخل‌های مرتبط با تاریخ علم شده است. مدخل‌هایی که بر خلاف موارد دیگر مستلزم صرف وقت و تلاش بیشتر است؛ ضمن اینکه تخصص در این زمینه‌ها نه تنها در ایران، که در بسیاری کشورهای دیگر هم کمتر وجود دارد و این شاید ماحصل تخصص و علائق مدیریت مجموعه باشد که بسیار مغتنم است.

از آنجا که چنین دانشنامه‌هایی را باید مجموعه‌ای زنده مفروض داشت که به تدریج تکمیل شده و نواقص آن برطرف می‌شود مانند دیگر دانشنامه‌های دنیا که هراز گاهی شاهد ویرایشی جدید از آنها هستیم امیدواریم که تسریعی در انتشار دیگر بخش‌های آن پدید آید تا با اتمام مجموعه، شاهد ورود آن به مراحل مذکور باشیم. ان شاء الله.

فهرست توصیفی مقالات جشن نامه‌ها و یادنامه‌ها

تألیف و تدوین محمد گلبن و احمد شکیب آذر، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۳ ج، تهران، ۱۳۸۵ خورشیدی.

از محمد گلبن معمولاً کار زیادی نمی‌بینیم که منتشر شود، اما هر از گاهی هم که اسمش را روی جلد کتابی می‌بینیم باید یقین کنیم که باز هم یک کار طاقت فرسا را از عهده برآمده. فهرست توصیفی مقالات جشن نامه‌ها و یادنامه‌ها کاری است که اخیراً از این پژوهشگر سختکوش و نیز همکار او احمد شکیب آذر به یاری پژوهشگران آمده است. پیش از این شاهد کار بسیار باارزش استاد ایرج افشار در

است که قبلاً توسط گاجک فهرست نشده یا متعاقباً توسط کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی کسب گردیده است. اکثر این آثار متعلق به سنن تاریخی، فلسفی و الهیات فاطمیون Fatimid و آنها همچنین یعنی ادبیات اسماعیلی یمنی می‌باشد و شامل نسخ خطی است که توسط مؤلفین ناشناخته مهم سوریه‌ای به نگارش درآمده است.

فهرست حاضر براساس حروف الفبایی و همزمان با عنوان مرتب شده است و جزئیاتی از محتویات هر یک از آثار و دیگر اطلاعات مرتبط ادبی، تاریخی و طبیعت آموزنده در بر می‌گیرد. این فهرست اشاره به کتابهای مرجع دیگر دارد که آثار مشابهی را که در آنها فهرست شده است را می‌توان یافت که در آن فهرستها جزئیاتی در خصوص تألیف‌ها، ترجمه‌ها و مطالعات اصلی وجود دارد.

این کتاب با تصاویر رنگی از نسخ خطی بطور کامل به تصویر درآمده است.

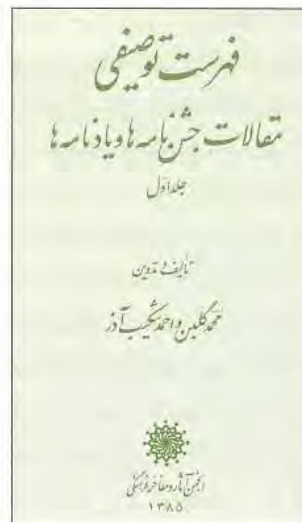
شرفنامه منیری یا فرهنگ ابراهیم (ج ۱)

گردآوری ابراهیم قوام فاروقی، مقابله نسخ، تصحیح، مقدمه و تعلیقات دکتر حکیمه دبیران، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵، سی و هشت + ۵۳۶ ص.

شرفنامه منیری که به نام فرهنگ ابراهیمی نیز معرفی شده، گردآورده ابراهیم قوام فاروقی است که در سال ۸۷۸ ه.ق. به نام شیخ شرف‌الدین احمد بن یحیی منیری (از مشایخ بزرگ شبه قاره، درگذشته ۷۸۲ ه.ق) فراهم آورده است. این واژه‌نامه به ترتیب نخستین حرف واژه برای هر باب، و بازپسین حرف برای فصل همان باب تدوین شده، و حروف دیگر واژه نیز در نظر گرفته شده و هر واژه در جای خود ثبت شده است. مدون واژه نامه، بیشتر واژه‌ها را با شواهد شعری از شعرای پارسی گوی ایرانی و هند، همراه کرده است. وی در تدوین شرفنامه منیری از کتابهایی چون ادات الفصلا، اصطلاحات الشعرا، تاج المأثر، زفان گویا، اجمال حسینی، مواید و... بهره برده است.

ابراهیم فاروقی، فراهم آورنده شرفنامه منیری، از سراینندگان سده نهم هجری شبه قاره بوده و در روزگار شاه ابوالمظفر رکن‌الدین باریک (۸۶۴ - ۸۷۹ ه.ق) فرمانروای بنگال، روزگار می‌گذرانده است.

در تصحیح شرفنامه منیری از هشت نسخه خطی استفاده شده است: ۱. نسخه خطی کتابخانه اصفیه هند، ۲. نسخه خطی کتابخانه لغتنامه دهخدا، ۳. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۴. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی (از مجموعه طباطبایی)، ۵. نسخه خطی کتابخانه ملی ملک، ۶. نسخه خطی کتابخانه ملی تبریز، ۷. نسخه خطی کتابخانه

تدوین فهرست مقالات فارسی بوده‌ایم که شامل فهرستی از مقالات منتشره در زمینه ایران‌شناسی در مجلات است. اما با وجود اینکه اکثر جشن نامه‌ها و یادنامه‌ها شامل مجموعه‌ای از مقالات در زمینه‌های مذکور هستند، به دلیل ساختار فیزیکی آنها، در کار سترگ استاد افشار مورد استفاده قرار نگرفته‌اند. همچنین در کارهای مشابهی که بخصوص در سالهای اخیر

شاهدشان بوده‌ایم و بر این اساس مؤلفین مجموعه حاضر کم‌همت بر میان بستند تا فهرستی از این یادنامه‌ها تهیه کنند.

لزوم فهرست نگاری اینگونه مجموعه‌ها بر آگاهان پوشیده نیست و همچنین دشواری دست یازیدن به چنین کارهایی؛ حال اگر این رایفزائیم که فهرست نگاری این مقالات به شیوه توصیفی صورت گرفته، اولاً مشخص خواهد شد که چه کوشش و زمانی صرف تدوین آن شده، و ثانیاً میزان کارآمدی آن مشخص خواهد شد.

سه جلد منتشر شده در برگزیده فهرست توصیفی ۷۱۴۱ عنوان مقاله مستخرج از سیصد جلد یادنامه و جشن نامه است که در نهایت با انتشار مجلدات بعدی، فهرست توصیفی یکصد و پنجاه عنوان دیگر از یادنامه‌ها را در بر خواهد گرفت.

در تنظیم مقالات از نظام رده بندی دهدهی دیوئی استفاده شده و برای تسهیل در جستجوی اعلام و برخی موضوعات، نمایه‌ای کلی در انتهای جلد سوم منتشر شده است که می‌تواند در جستجوهای خاص بسیار سودمند واقع شود.

با آرزوی طول عمر برای استاد گلبن و همچنین همکار ایشان، امیدواریم که در آینده‌ای نزدیک شاهد انتشار دیگر مجلدات این مجموعه باشیم.

علی صفری آق قلعه

Ismaili and other Arabic manuscripts

کتاب اسماعیلی و دیگر نسخ خطی به زبان عربی

ضمیمه‌ای برای کتاب Catalogue of Arabic که درباره نسخ خطی عربی در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی (دو جلدی) نوشته آدام گاجک است که در سالهای ۱۹۸۴-۱۹۸۵ در لندن منتشر گردیده است.

این فهرست جدید شامل ۱۸۸ نسخه خطی به زبان عربی

مرکزی دانشگاه تهران. ۸. نسخه خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری.

مصحح، آنچنانکه خود نوشته، با مطالعه و بررسی دقیق دستنوشته‌های مذکور شرفنامه منیری، چهار نسخه اصح را برای ارائه صحیح متن واژه‌نامه برگزیده، و اختلافات نسخ دیگر را در حاشیه اول هر صفحه ذکر کرده است، و هرگاه چهار نسخه مذکور، ضبط صحیح را ارائه ننموده، از دستنویسهای دیگر با ذکر نشانه‌های اختصاری آنها بهره برده است. مصحح در پاورقیهای هر صفحه (در حاشیه دوم) به بیان توضیحات ضروری درباره متن، یا تأیید معنی موردنظر، یا تکمیل و نقد آن پرداخته است. درباره شرفنامه منیری مطالب و مقالاتی نوشته شده، که بهتر می‌بود مصحح آنها را نیز مطالعه می‌کرد تا اگر درباره آن و ابراهیم قوام فاروقی مطالب جدیدی ارائه شده بود، در مقدمه خود مورد استفاده قرار می‌داد. از جمله این مقالات، دو مقاله قابل ذکر است: «بنگال کی یک قدیم فارسی فرهنگ»: محمد کلیم سهرامی، دانش (فصلنامه مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان)، شماره ۱۴، تابستان ۱۳۶۷، صص ۲۰۰-۲۱۶. «فرهنگ شرفنامه منیری»: سعید هروی، کیهان اندیشه، دوره پنجم، شماره ۱۳۲۶، صص ۱۳۵-۱۳۶.

چاپ دیگری از تذکره نقل مجلس (تذکره زنان شاعر)

تألیف محمود میرزا قاجار، به تصحیح بابک رشتوزاده، تهران، مؤلف، ۱۳۸۵، ۸۸ص.

نقل مجلس تذکره شماری از زنان پارسی گوی است که به قلم محمود میرزا (۱۲۴۱ - ۱۲۷۱ هـ) فرزند فتحعلی شاه و از دانشوران و شعرای دوره قاجار، در چهار مجلس به سال ۱۲۴۱ هـ سامان یافته است. مجلس اول: در کیفیت روزگار و افکار بنات فتحعلی شاه قاجار. مجلس دوم: در بیان ابیات و اقوال مخدرات... و پردگیان عصمت و زوجات اخوان... مجلس سوم: درانهای ابیات نسوان معاصرین. مجلس چهارم: شعرای نسوان که در روزگار سلف بودند.

نخستین بار تذکره نقل مجلس در سال ۱۳۸۴ به اهتمام دکتر محمدرضا نصیری و نادره جلالی انتشار یافت (ضمیمه آینه میراث، شماره ۵). چاپ دوم آن نیز به سال ۱۳۸۵ با مقدمه و تصحیح بابک رشتوزاده صورت گرفته است. مقدمه چاپ اخیر، شامل احوال و آثار محمود میرزا به قلم مصحح است، که بدون ارجاع به منابع مستند و آبشخوری‌های تاریخی و ادبی دوره قاجار قلمی شده است. در این چاپ نیز مثل چاپ آینه میراث دستنویس شماره ۱۸۴ کتابخانه ملی (مورخ ۱۲۴۱ هـ) پایه تصحیح قرار گرفته و با نسخه خطی شماره ۴۳۰۶ کتابخانه ملی ملک (کتابت شده در سال ۱۲۶۲ هـ) مقابله شده است. در این

چاپ، چندی از اشتباهات چاپ آینه میراث مورد اصلاح قرار گرفته است. ذکر عدم چگونگی تصحیح متن، عدم تحلیل محتوایی متن و مقایسه آن با دیگر تذکره‌های زنان نوشته شده در دوره قاجار، عدم ذکر منابع و مراجع برای حواشی و تعلیقات مصحح، و معرفی ناکامل تذکره نقل مجلس در مقدمه، از جمله ضعفها و کاستیهای چاپ اخیر است. اگر قصد آقای رشتوزاده از چاپ مجدد تذکره نقل مجلس این بود که پاره‌ای از اشتباهات مصححان چاپ قبلی را برطرف کند، یادداشت ایشان در گزارش میراث (شماره ۵۶، صص ۵۴) کافی بود و نیاز به اتلاف وقت و هزینه مجدد نداشت. چاپ دکتر محمدرضا نصیری و نادره جلالی، صرف نظر از پاره‌ای از اشتباهات آنها، از لحاظ تحقیق مستند و روشمندان، در مقایسه با چاپ آقای رشتوزاده، بهتر و برتر است.

مهسا سقاری

تکمیل تألیف و چاپ «تاریخ ادبیات فارسی در پاکستان»

با انتشار جلد ششم «پاکستان مین فارسی ادب» تألیف پروفسور دکتر ظهورالدین احمد کارد تألیف و چاپ تاریخ ادبیات فارسی در پاکستان به پایان رسید. هر شش جلد به زبان اردو نگارش یافته و به شرح ذیل بر ادوار تاریخی و سیاسی پاکستان تقسیم شده است:

جلد اول: از ۴۰۰ هـ تا ۱۰۰۰ هـ

جلد دوم: از روزگار جهانگیر تا اورنگ زیب (۱۰۱۴ تا ۱۱۱۸ هـ)

جلد سوم: از بهادرشاه تا انقراض سلطنت مسلمانان (۱۱۱۹ تا ۱۲۵۹ هـ)

جلد چهارم: روزگاری سیکهان (۱۱۸۵ - ۱۲۶۵ هـ)

جلد پنجم: روزگار انگلیسیان (۱۸۴۹ - ۱۹۴۷ م / ۱۲۶۶ تا ۱۳۶۶ هـ)

جلد ششم: روزگار پاکستان (۱۹۴۷ تا ۲۰۰۰ م / ۱۳۶۶ تا ۱۴۲۱ هـ)

جلد اول و سوم تا پنجم را دانشگاه پنجاب، لاهور، جلد دوم را مجلس ترقی ادب، لاهور و جلد ششم را مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد، در ۱۳۸۴ ش / ۲۰۰۵ م چاپ کرده است. در دو جلد اول تاریخ ادبیات فارسی در منطقه بنگال شرقی هم مد نظر مؤلف بوده است، اما پس از جدایی پاکستان شرقی و درآمدن آن به نام کشور مستقل بنگلادش، در جلد‌های مابعد مؤلف فقط تاریخ ادبیات فارسی در مناطق پاکستان امروزی را مدنظر داشته است.

مؤلف در این تاریخ ادبیات گاهی آثار فارسی را مدخل اصلی قرار داده است و گاهی مؤلفان آثار فارسی را، بسیاری از نسخه‌های خطی فارسی که مؤلف شخصاً رویت کرده است،

اولین بار در این تاریخ معرفی شده است.

این اثر، اولین تاریخ جامع ادبیات فارسی در پاکستان به زبان اردو است که مؤلف تقریباً چهل سال عمر عزیز را در تألیف آن صرف کرده است. از قرار اطلاع دکتر شاهد چودری دوره شش جلدی را به فارسی ترجمه کرده است و هم اکنون جلد اول آن از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، زیر چاپ است.

یادآوری می‌شود که دکتر ظهورالدین احمد استاد بازنشسته بخش فارسی دانشکده دولتی، لاهور (اکنون دانشگاه) است و هم اکنون در بخش اقبالشناسی دانشگاه پنجاب لاهور مشغول به تحقیق و تألیف است. او علاوه بر تألیف این کتاب، مؤلف و مصحح چندین متن فارسی نیز است. از جمله خلاصه جواهر القرآن، رسائل جلال‌الدین دوانی، هشت محفل و غیره. در سال ۱۳۷۰ ش پنجمین جایزه ادبی بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار به او تعلق گرفته است.

فهرست دست‌نوشته‌های فارسی در قزاقستان تهیه شد

یکی از حوزه‌هایی که مردمانش قرن‌ها به زبان فارسی سخن می‌گفته‌اند و شاعران و نویسندگان نیز آثارشان را به این زبان شیرین می‌سروده و می‌نوشته‌اند، حوزه ماوراءالنهر و ترکستان است. در این مناطق، امروز نیز عده بسیاری با زبان فارسی مأنوس هستند و کتابخانه‌هایی وجود دارد که مملو از دست‌خطهای فارسی است. چنانکه در کتابخانه‌های: دوشنبه، تاشکند، سن پترزبورگ، مسکو، غازان، باکو، ایروان، تفلیس و... هزاران دست‌خط ارزشمند فارسی موجود است. به عنوان نمونه تنها در کتابخانه تاشکند ۴۳۰۰۰ نسخه خطی وجود دارد که ۳۹۰۰۰ آن به زبان فارسی است.

قزاقستان یکی از کشورهای این ناحیه است که هر چند امروز مرکز مشترکی با ایران ندارد، لکن تأثیر زبان و ادب فارسی در آن کاملاً نمایان است و مشترکات فرهنگی زیادی بین ایران و آن کشور وجود دارد.

کتابخانه مرکزی وزارت علوم آکادمی علوم جمهوری قزاقستان بزرگترین کتابخانه علمی است که دایره وسیعی از خوانندگان را در زمینه‌های علوم طبیعی و انسانی یاری می‌رساند. این کتابخانه در بخش‌های مختلف خود دارای کتب فراوان به زبان‌های روسی، قزاقی و زبان‌های دیگر است. همچنین دارای کتاب‌های نادر، دست‌نوشته‌ها و منابع بی‌نظیر اقوام شرق است. کتابخانه همچنین میکروفیلم و سی دی کتابهای نادر را به خوانندگان عرضه می‌کند.

این کتابخانه با ۷۶ کشور جهان تبادل کتاب دارد. از طریق

یک واحد انتشاراتی تاکنون ۱۵ عنوان کتاب در زمینه‌های مختلف از جمله راهنمای کتاب و کتابداری و ... منتشر نموده است. این کتابخانه دارای ۱۲ شعبه فعال و ۲۲ نمایندگی است. در زمینه علوم طبیعی در سطح جمهوری نقش متمیزی را بر عهده دارد و در کتابخانه نمایندگی انتشارات اشپرینگر آلمان و مرکز اطلاعات حقوقی فعالیت دارند.

این کتابخانه در سال ۱۹۳۲ م. به عنوان شعبه قزاقستان آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی تأسیس شد و در سال ۱۹۴۶ م. به کتابخانه مرکزی آکادمی علوم جمهوری قزاقستان شوروی تغییر نام داد. در سال ۱۹۴۷ م. نخستین بخش‌های خود را تأسیس کرد. در سال ۱۹۵۱ م. در کتابخانه تبادل کتاب بین‌المللی ایجاد شد. در سال ۱۹۵۹ م. بخش کتابهای نادر تأسیس شد که دارای دست‌نوشته‌هایی به زبان‌های قزاقی و غیره بود. در سال ۱۹۷۹ م. ساختمان جدید با ظرفیت ۱/۵ میلیون جلد کتاب احداث شد. در سال‌های بعد کتابخانه به رایانه مجهز گردید و در سال ۱۹۹۶ م. به عضویت اتحادیه بین‌المللی آکادمی علوم کشورهای مشترک‌المنافع درآمد.

کتابخانه هم اکنون بیش از ۶ میلیون جلد کتاب دارد که حدود ۳۲ هزار جلد آن کتاب‌های نادر و نزدیک به ۵۰۰ هزار جلد پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری است. بیشترین مراجعه‌کنندگان به کتابخانه، پژوهشگران و استادان دانشگاه هستند که ۳۸ درصد کل مراجعه‌کنندگان را تشکیل می‌دهند. کتابخانه دارای سیستم آبونمان انفرادی و بین کتابخانه‌ای است و مراجعه‌کنندگان می‌توانند از طریق برگه‌دان و رایانه به جستجوی منابع مورد نیاز بپردازند. این کتابخانه ۷ تالار قرائت به شرح زیر دارد:

۱. علوم طبیعی ۲. علوم انسانی ۳. سالن کتابهای نادر و دست‌نوشته ۴. سالن تازه‌های کتاب ۵. سالن اطلاعات حقوقی ۶. سالن اطلاعات و انتشارات روز ۷. سالن کتابخانه‌شناسی...

در کتابخانه آکادمی علوم قزاقستان ۴۰ دست‌خط فارسی نگهداری می‌شود که برخی از آنها به صورت مجموعه است و برخی نیز دو زبانه (فارسی عربی یا فارسی ترکی) است. تقریباً نیمی از این آثار منظومه‌های فارسی و نیمی دیگر کتابهای دینی و مذهبی است. از میان اشعار فارسی، ۴ دیوان حافظ و یک بوستان سعدی، ۳ دیوان بیدل و ۲ دیوان امیرعلیشیر نوایی دیده می‌شود. همچنین یک نسخه از گلستان سعدی در کتابخانه وجود دارد.

کتابخانه ملی قزاقستان ۸۴ دست‌نویس فارسی دارد که برخی از آنها دو زبانه (فارسی عربی یا فارسی ترکی) است. حدوداً نیمی از این دست‌نویس‌ها آثار ادبی و نیمی آثار دینی و مذهبی است. در میان آثار ادبی نسخه‌هایی از: گلستان سعدی، دیوان

مقاله در شناخت نسخ خطی و مقاله تحلیلی در باب هر یک. این مقالات از ۲۰ سال پیش در نشریات نامه فرهنگستان، نشر دانش، تحقیقات اسلامی، آینه میراث، معارف و کتاب توس به طبع رسیده و اکنون به صورت کتاب تدوین شده و انتشارات امیرکبیر تا پایان سال جاری آنرا انتشار خواهد داد.

المشارع و المطارحات (راه‌ها و گفتگوها)

المشارع و المطارحات (راه‌ها و گفتگوها، بخش الهیات)، شیخ شهاب الدین سهروردی، ترجمه و تعلیق: دکتر سید صدرالدین طاهری، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۵ خورشیدی، ۵۷۲ صفحه.

کتاب المشارع و المطارحات، جدیدترین کتابی است که توسط کتابخانه مجلس منتشر شده و سید صدرالدین طاهری کار ترجمه و حاشیه نگاری آن را انجام داده است. موضوع اصلی کتاب فلسفه اسلامی است که شامل دانش‌های سه گانه منطق،

طبیعیات و الهیات بوده که شامل هفت شرع است و هر کدام از این مشارع دارای تقریباً ۱۰ فصل است. این کتاب ترجمه بخش الهیات المشارع و المطارحات است که سالها پیش توسط هانری کربن منتشر شده است.

این اثر علاوه بر متن اصلی شامل مقدمه مترجم و همچنین راهنمایی‌هایی مانند فهرست نامها، مکانها، کتابها و اصطلاحات است.

شیخ شهاب الدین سهروردی، معروف به شیخ اشراق، مؤسس حکمت اشراق و از حکمای اسلامی قرن ششم میلادی (۵۸۷ ه.ق) است. شیخ اشراق، حکمت و اصول فقه را در مراغه نزد مجدالدین جیلی، که استاد امام فخر رازی نیز بود، فراگرفت و در حکمت تبحر یافت و سپس به تفکر و ریاضت پرداخت، و چند سالی را در عراق و شام به سیاحت و مطالعه گذراند و در شهر حلب مورد اتهام و مخالفت فقها واقع شد، و به امر صلاح الدین ایوبی، به وسیله پسرش، ظاهر (الملك الظاهر) توقیف شد، و بر خلاف میل ظاهر در حقیقت به اصرار فقها و به امر صلاح الدین ایوبی در حدود سن ۳۶ یا ۳۸ سالگی به قتل رسید.

امیر خسرو دهلوی، دیوان حافظ، دیوان بیدل، دیوان انوری، دیوان جامی و خمسة نظامی دیده می‌شود. همچنین نسخه‌ای از جامع‌الحکایات، یک جنگ از اشعار شاعران مختلف، اخلاق محسنی، کیمیای سعادت، روضة‌الصفای میرخواند؛ و محبوب القلوب در این کتابخانه موجود است. قدیمی‌ترین دستنویس فارسی تاریخ‌دار این کتابخانه، گلستان سعدی در ۲۲۵ ورق که مورخ سال ۸۶۷ ه.ق است.

همچنین در این کتابخانه ۹۳ دستنویس عربی موجود است که ۲۳ نسخه از آنها قرآن یا جزئی از قرآن است. در بین نسخه‌های عربی، قدیمی‌ترین دستنویس، نسخه‌ای است مورخ ۷۳۰ ه.ق که شامل خطبه‌های عقد و نیز احادیث و روایات است و ۱۰۰۰ ورق دارد. این کتابخانه ۳۱ دستنویس ترکی نیز دارد.

فهرست دستنویسهای کتابخانه‌های قزاقستان کار مشترک نگارنده و آقای دکتر صفرعبدالله است که از سوی مرکز پژوهشی میراث مکتوب منتشر خواهد شد.

سیدمحمدباقر کمال‌الدینی

سید علی آل داوود و کارهای در دست تصحیح

۱. تاج القصص

کهن‌ترین داستان‌های پیامبران به زبان فارسی این کتاب را در سال ۴۷۵ ه.ق، یکی از دانشمندان ایرانی به نام ابونصر بخاری در شهر بلخ نوشته و مشتمل است بر داستان آفرینش انسان و شرح قصه حضرت آدم (ع) تا پیامبر اکرم و سپس وقایع تاریخی را تا سال شهادت امام حسین و واقعه عاشورا ادامه داده است.

این کتاب تاکنون به چاپ نرسیده و نگارنده آنرا تصحیح و به زودی از سوی فرهنگستان زبان و ادب فارسی منتشر خواهد شد [در ۲ مجلد]

۲. جغرافیای حافظ ابرو

بخش دوم شامل مجلدات ۴ تا ۶ که مشتمل بر جغرافیای خراسان و تاریخ این منطقه است، و براساس قدیم‌ترین نسخه‌های خطی در دست تصحیح است. و اوایل سال آینده مرکز پژوهشی میراث مکتوب آنرا به اهتمام آقای آل داوود منتشر خواهد نمود.

۳. هفت اقلیم کتاب

نام کتابی است به قلم آقای آل داوود و مشتمل بر یکصد